کاریگەری نیچە لەسەر ئەندێشە و ئەدەبیات

عزت الله فولادوەند
وەرگێڕانی لە فارسییەوە: عەتا جەماڵی (بۆکان)

داوایان لێکردووم کەئەمڕۆ, لێرە سەبارەت بەکاریگەری نیچە لەسەر ئەندێشە و ئەدەبیاتی سەدەی بیستەم قسە بکەم, منیش بەخواستی دۆستان و ئەگەربی ناساغیشم, بەڵام بەناچار چەند بابەتێکتان پێشکەش دەکەم هەرچەندە کە بیستنی ئەم بابەتە ئەوەندە بەرفراوانەکە ئەگەر بەدەیان دانیشتنیشی بۆ تەرخانبکرایە, دیسانیش پێموانیە ئەوەیکە پێویستە بەڕادەی پێویست بگوترێ نیچە یەکێك لەکاریگەرترین بیرمەندانی ئەم دوو سەدساڵی دواییە بووە بڕشتی ئەو بەردەوام لەهەموو شوێنێك لەئەدەبیات و هونەرەو بگرە تافەلسەفەو سیاسەت و ئەخلاق وەبەرچاو دەکەوێت و دەتوانین بڵێین ئەندێشەی ڕۆژئاوایی‌و لەم پەنجا ساڵەی دواییدا ئەندێشە لەتەواوی جیهانی شارستانیدا, بەشێوەیەك کاریگەری لەئەوەوە وەرگرتووە, هەڵبەت هەر بەو جۆرەی کەلە دواییدا دەبینین ئەم کاریگەرییە هەندێك هەورازو نشێویشی بووە, بەڵام سەرجەم وەپشتگوێخستنی ئەو لەم سەردەمەدا بەهیچ شێوەیەك ڕەوانیە.

هەمیشە, باشترین ڕێگا بۆ تێگەیشتن لەئەندێشەی هەر فەیلەسووفێك ئەوەیە کەبزانین ئەو خۆی بەرامبەر بەچ کێشەو چ کێشەگەلێکی گرنگ کردۆتەوە.

هایدگەر

بنەمایترین کێشەیەك کەنیچە لەڕۆژگاری خۆیدا جیهانی ڕۆژئاوای بەرامبەر بەو نیوە قەیرانی قووڵی فەرهەنگی و فکری بوو کەئەو کورتەیەك لەو قەیرانەی لە(مەرگی خودا) و سەرهەڵدانی (پووچگەرایی) یان بەهیچ زانیندا, بەیانی کردووە, نیچە پەی بەوە بردبوو کەبیری سونەتی دینی و میتافیزیکی باوی نەماوە و بۆشاییەکی لەدوای خۆی بەجێهێشتووە کە زانستی نوێ توانایی پڕکردنەوەی ئەوی نیەو بۆ پاراستنی شارستانیەت, کەبەڕای ئەو لەگەڵ مەترسییەکی جددی ڕووبەڕوو بوو, دەبێ بۆ ڕوانگە دینی و فەلسەفیەکانی ڕابردوو جێگرێك بدۆزرێتەوە.

هەربەو مەبەستە, ئەو سەرەتا لەیەکێك لەبەرهەمە سەرەتاییەکانی, لەدایکبوونی تراژیدیا,ڕوویکردە هونەری یۆنانی کۆن, بەم باوەڕە گەیشت کە بۆ دۆزینەوەی کلیکی پشکووتنی دووبارەی مرۆڤی مۆدێرن, کەدڵدارییە ئاینیەکان و دڵنیایی عەقڵی و کردەوەیی بێبەش بووە, دەبێ لەهونەردا بەدوایدا بگەڕێی, بەڵام لەبەرهەمەکانی دواییدا, نیچە وردە وردە ڕەهەندەکەی گۆڕی و زیاتر لەهونەرو زماننناسی مێژوویی کەلەم بەشەدا پسپۆڕبوو, بەلای فەلسەفەو بەتایبەت ڕەخنەی دیاردە کۆمەڵایەتیەکان و کلتوری و ڕووناکبیرییەکان شکاوە, لەم دەورەیەدا کە لەڕاستیدا دواین ساڵەکانی ژیانی سالمی ئەو بەر لەتووش بوونی بەتەواوی ئەو بەنەخۆشی شێتی لە١٨٨٩دابوو, نیچە پاراوترین بەرهەمەکانی خۆی بۆ وێنە (ئاوەهای گوت زەردەشت, لەوپەڕی باشی وخراپییەوە, زانستی شادمانە, ئاوابوونی بوتەکان و دەجالی خوڵقاند) لەم نووسراوانەدا دەبینرێ کەئەو لەسەر ئەو باوەڕەیەکە بۆزاڵبوون بەسەر پووچگەراییدا, تەنیا دوورخستنەوەی ڕوانگە موتڵەقخوازانە ئاینی ومیتافیزییەکان بەس نیە, بەڵکو دەبێ بەڕوانگەیەکی تەواوی تازەوە بڕوانێتە ژیان وجیهان, ئامانجی نیچە لە(مەرگی خودا) لەڕاستیدا ڕۆچوون و لەئاکامدا مەرگی ڕوانگەی مەسیحی و ئەخلاقی مەسیحی لەهەمبەر ژیان و جیهانە. ئەم جەنایەتە گەورەیە (واتا کوشتنی خودا)ی, کەدەڵێ خودا بەدەستی مرۆڤ کوژراوە, بەڵام هێشتا هەواڵەکەی بە یۆنان نەگەیشتۆتەوە, هەم بەڕووداوێکی فەرهەنگی وهەم ڕووداوێکی فەلسەفی, و بەڕای ئەو , دەبێ ئەم ڕووداوە وەکو دەسپێك دابندرێت و لەڕیشەو بنەماوە هەموو شتێك, لەژیانەوە بگرە هەتا جیهان و بوونایەتی مرۆڤ و شوناس و ئەخلاق و ئەرزشەکان, لەسەر ڕاوە هەڵسەنگێندرێت دەبێ ئەوەش وەبیربێننەوە کەتەنانەت لەنێوان خوازیارەکانی نیچەشدا یەکدەنگی لەم بارەوە نابینین کەئایا ئەو کێشانەی کەئەو سەبارەت بەوان بەرهەڵستدەبێتەوە هەر ئەو کێشانە بن کەفەیلەسووفەکانی پێش ودوای ئەو بەرامبەری دەبنەوە, یان لانی کەم لەهەندێ

خاڵدا ئەوەی کەئەو دەیڵێت یەکسەرە کێشەگەلێکی تازەی سەر هەڵداون یان نا. ئەوەیکە روونە ئەوەیە کەنیچە لەزۆرینەی فەیلەسووفەکانی پێشخۆی و سەردەمی خۆی بەتوندی رەخنەدەگریٚ و لەبنەڕەتەوە لەئەندێشە بنەماییەکانی ئەوان دوور دەکەوێتەوە. شێوازی نووسینی ئەویش بەسەختی تێگەیشتنی لە نووسراوەکانی زیاد دەکات کەجاروبار بەڵگەدارو لێکدانەوەیین و جاروباریش زۆر جەدەلی و هەندیٚ جاریش زۆر شاعیرانە ولێواولێون لەخوازە و تەکنیکە ئەدەبیەکان بە تێکڕایی سیٚ جۆرە بۆچوون لەنێوان فەیلەسووفەکاندا سەبارەت بەئەندێشەکانی نیچە هەبووە. هەندیٚ کەس ئەوەیان بەجدی نەزانیوە و لەسەر ئەو باوەڕە بوون کەنووسراوەکانی ئەو جگە لەوەیکە نیشاندەری مەرگی ئەندێشەی دینی ومێتافیزیکی, بەڵکو نیشاندەری مەرگی فەلسەفەیەو ئەو لەخۆیدا پووچگەرایەکی بەتەواوییە کەدەیهەویٚ بەفێڵە ئەدەبیەکانی, ئەندێشەی مرۆڤ لەبەندی کێشە پێوەندیدارەکان بەشوناس و حەقیقەت رەها بکات. کەسانێکی تریش بەپێچەوانە, ئەویان زۆر بەجدی زانیوە و لەسەر ئەو رایە بوون کەنیچە بەو ڕێیەی کەنیشانی داوە لەراستیدا بەتەواوی فەلسەفەی خستۆتە سەر ڕێیەکی تازە وشێوەی روانینی ئەو بەکێشەی حەقیقەت و شوناس تەنیا ڕێگەی زاڵ بوون بە سەر پووچگەراییدایە, ئەوە راستە کەنیچە باوەڕی خەستی بەوەبوو کەئەندێشەی مرۆڤ زۆر بەتوندی جێگای راڤەو لێکدانەوەیە و ئەو کەسانەی کەپێیان وایە رەنگە بەئاسانی راستیەکان وەدەست بێنن, خۆیان فریو دەدەن و بەتێپەڕبوون بەسەر ئەوەدا کە حەقیقەت بۆخۆی لەخۆیدا چۆن بێت, لەهەر حاڵێکدا شوناسی ئاکامی راڤەو بۆچوونی ئێمە لەحەقیقەتە. کەوا بوو ئەوەی کە لە دەستمان دیٚ, هەڵسەنگاندنی دووبارەی شێوەی بۆچوون یان لەئاکامدا ئەرزشەکانی ئێمەیە. گرنگترین ڕێگەی ئەم کارە بەبڕوای نیچە, رەچەڵەکناسیە یانی لێکۆڵینەوە لەوەیکە راڤەو بۆچوون و ئەرزشەکانی ئێمە لەکوێوە سەرچاوەی گرتووە. لەلایەکی ترەوە, دەبیٚ لە (رووگە)یان (روانگەکان) بکۆڵینەوە" چونکە ئەگەر لانی کەم بۆ بوونەوەرێکی وەك ئێمە حەقیقەتێك لەگۆڕێدا نەبیٚ, ئەو شتەی کەئێمە حەقیقەتی ناو دەنێین دیارە بەستراوە بەرووگە وروانگەی ئێمەوە, بەڵام ئەمە کۆتایی چیرۆکەکە نیە ئەوە راستەکە شوناسێك جیا لەراڤەکان و روانگەکان بەشێوەی موتڵەق لەگۆڕێدا نیە, بەڵام لە لێکۆڵینەوەیەکی وردبینانەتر لەرەچەڵەکی ئەرزشەکان و گەشتێکی زیاتر لەروانگەکاندا, دەتوانین شێوازی بیرکردنەوەی خۆمان بەبنەمایەك بگەیەنین کەچ لەپێوەندایەتیە کۆمەڵایەتیەکان وچ لەپێوەندییەکانمان لەگەڵ دنیای سروشتدا تێگەیشتنێکی باشترو قووڵتر وەدەست بێنین. ولەمەترسی ئەو بەپووچ زانینەی کەبەتێکڕووخاندنی ئەرزشە دینی و فەلسەفیە سوننەتییەکان لەگەڵی رووبەڕوو بووینەتەوە,دووری بکەین تێگەیشتنێکی قووڵتر کەخودی نیچە لەپاش رەتکردنەوەی وجودی خودا وجەوهەریەتی رۆح پێگەیشت, لەدوو ئەسڵدا کورت دەکرێنەوە. ئیرادەی پەیوەست بەدەسەڵات وئەوی تر گەڕانەوەیان دووپاتکردنەوەی ئەبەدی, کەبەداخەوە هەردووکیان تووشی بەهەڵەداچوون و خراپ تێگەیشتنی زۆربوون. ئەو شتانەی کەنیچە سەبارەت بەهەرکام لەم دووانە دەیڵێت, بەهیچ شێوەیەك روون و بەدوور لەئیهام نیەو باسکردن لەبارەی ئەوە لەتاقەتی ئەم بابەتەدا نیە, بەڵام بەڕواڵەت ئامانج لەئیرادەی پەیوەست بەدەسەڵات ئەوەیە کەهەر بەشێك لەسروشت بەردەوام لەگەشەو جووڵانەوەدایەو لەهەوڵی بەهێزترکردنی خۆی لەبەرامبەر دیکەی بەشەکاندایە. ئەم ئیرادەیە لەمرۆڤدا, دەتوانێت شێوەگەلی جۆراوجۆر لەسازندەو خاپوورکەر بگرێتە خۆی کەتەنیا یەکێك لەم شێوانە دامەزراوە سیاسیەکان, مەزهەبەکان, هونەر و ئەخلاق و فەلسەفەیە. کێشەی دووپاتبوونەوەی ئەبەدیش وادیارە هەر لەسەر ئەم تەوەرە دەورلێدەداو مەبەست لەویش, ڕوانینێکی مسۆگەرانەو چەسپاو بەژیان جیا لەتەواوی هەورازو نشێوەکانیەوەیەتی. لەدیدی ئەندێشەکانی نیچە, کەکاریگەرییەکی قووڵی لەسەر هونەرمەندان و بیرمەندانی دوای خۆی بووە, چەمکی (سوپەرمان)ە بەواتای ئیمکانی سەرهەڵدانی مرۆڤی تایبەت لەلایەنی سەربەخۆیی و ئافرێنەری پلەیەك سەرتر لە(کۆمەڵی مێگە) یا(عوام کالانعام) کەبەئەخلاقی (سەروەری) (جودا لەئەخلاقی پەستی کۆیلەیی) یەوە رازابێتەوە.

باسی تێروتەسەل لەسەر ئەندێشەکانی نیچە ولق وپۆپەکانی لەم دەرفەتە کەمەدا پێشکەش ناکرێت, بەڵام ئەگەر سەرنج بدەینە ئەم کورتە باسەش دەتوانین پەی ببەین

کێرکەگۆرد

بەهێزی ئەندێشەی ئەو بۆ، ڕێ بردنە ناو پانتایی تیۆرو کردەوەوە دەبێ بگوترێ کەئەم برشتەی نیچە هەمیشە پێشوازی لێنەکراوەو هەندێك وەکو نووسەر و ڕەخنەگری ئەمریکایی (ئاڵێن بلۆم) پێیان وابووەکە نیچە ئەرزشەکانی بردۆتە بەستێنی نسبیەتەوە و خاپووری کردووە و چەمکە بنەماییەکانی ئەخلاق وەکو زانایی و پەستی وباش و خراپ وخواناسی و هتد..ی خستۆتە ناوەندی گومان وپرسیارەوە و زەینی لاوەکانی کێشاوە بەلای فەسادەوە, بەلام لەهەر خاڵێکدا راستی ئەوەیە کە لەمرۆدا کتێبەکانی نیچە رەنگە زیاتر لەهەر زەمانێکی تر لەرابردوودا زۆرینەی قوتابخانە فەلسەفیەکانی هاوچەرخ, وەکو پۆست مۆدێرنیسم و دوا پێکهاتە خوازی و پێکهاتە شکێنی و وکو ئەوانە دەبێ ئاوڕی لێبدرێتەوەو سەرنجی بدرێتێ.

بەگشتی لەسەدو چەند ساڵێك کەلەمردنی نیچە تێدەپەڕێ, کاریگەرییەکانی ئەو دەکرێ بەچوار بەش دابەشبکرێت:

١)لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە هەتا سەرەتای شەڕی جیهانی دووهەم لە١٩٣٩,

٢)چاخی شەڕی جیهانی دووهەم.

٣) لەکۆتایی شەڕی جیهانی دووهەمەوە هەتا کۆتایی دەیەی ١٩٦٠,

٤) لەدەیەی ١٩٧٠وە هەتا ئەورۆ.

لەدەورەی شەڕی جیهانی دووهەمدا بەهۆی خراپ کەڵك وەرگرتنی رژێمی هیتلەری لەهەندێ چەمکەکان لەنیچە لەخزمەت بیرۆکە تۆتالیتاریستی ورەگەز پەرستانەدا, جۆرێك رەشبینی و بێدەنگی نسبی لەبارەی ئەودا بەتایبەت لەجیهانی ئینگلیزی زماندا بەدیهات, بەلام بەدەر لەو دەورەیە, لەسەرانسەری نیوەی هەوەڵی سەدەی بیستەمدا زاڵبوونی نیچە بەسەر ژیانی رووناکبیری ئەوروپادا بەگشتی لایەنی ئەدەبی هەبوو. کەسانێکی, وەکو (گابریلە, دانونتسیۆ, ئیشتفان گیۆرگێ) ئەویان گەیاندە پلەی پێغەمبەری و کاریگەری ئەو لەهەموو شوێنێك لەئەدەبیاتی ئەوروپادا, لەتۆماس مانەوە بگرە هەتا سەمبولیستەکانی رووس و ئیستریندبێرگ و پیتزو رۆبێرت موزیل وهێرمان هێسێ وبێرنارد شا وبگر لەئاوازدانەرانێکی, وەکو مالێر ودلیووس وریشارد ئیشتراوس دا دەبیندرا تەنیا باسە گرنگە فەلسەفیەکان لەبارەی نیچەدا لەپەنجا ساڵی هەوەڵی سەدەی بیستەم لەکارەکانی کارل یاسپێرس و ماکس شێلێر هاتەگۆڕێ وهەروەها لەدەرس وتارەکانی هایدگێر لە١٩٣٦تا ١٩٤٥دا کەلەدواییدا.

لە١٩٤١دا لەدوو بەرگدا بڵاو کرایەوە

یاسپێرس لەسەر ئەو باوەڕە بوو کەرەنگە نیچە دوایین کەس لەفەیلەسووفە گەورەکانی رابردوو بێ و ئەو وکیرکەگۆر دەبێ وەکو دوو نموونەی بەرزی بیرمەندانێك بێنە ئەژمار کەلەبەرامبەر ئەو بۆچوونە فەلسەفیانەی رۆژئاوا کەدەیهەوێ هەرشتێکی غەیرە عەقلانی بباتە دایرەی عەقڵانیەتەوە,

بەرهەڵســت بوونەتــەوەو لەســەر بنــەمای ئــەم ئیدعایــە کەشوناسی ئینسانی جگە لەلێکدانەوەو راڤە هیچ شتێك نیە، لەراســتیدا لــەدەورەی ڕێــزی موتڵــەق بــۆ عەقلانیــەت و حەقیقــەتی ســەربەخۆ لەدەســەڵاتی بەشــەر بــەبازێکی بــەرز تێپەڕیون.

تۆلستۆی

بــەڵام بــەڕای هایــدگێر، ئەســڵی بنــەمایی لەفەلســەفەی نیچــەدا ئیرادەی پەیوەست بەدەســەڵات و هــەر بابــەتێکی تــر لەنووسراوەکانی ئەودا لقێکن کەلەو جیابوونەتەوە، بەلام بۆ پەی بردن بەئەندێشەی بنەڕەتی و نەنووسراوی نیچە، دەبێ ئــیرادەی پەیوەســت بەدەســەڵات لەگــەڵ ئەســڵی دووپــات بوونەوەی ئەبەدی کەدژی نەسوڵحاوی ئەوە، پێکەوە بێنینە بــەرخۆمان، لــەم حاڵەتــەدا بــەبڕوای هایــدگێر، دەبیــنین کەئیرادەی پەیوەست بەدەسەلات لە چوارچێوەی موستەڵەحە فەلســـەفیەکاندا هـــەر ئـــەو چـــییەتیەیە و گەرانـــەوەیان دووپاتبوونــەوەی ئەبــەدی بەرامبــەرە لەگــەڵ بــوون، یــان بــە وتەیــەکی تــرو بــەپێی موســتەڵەحەکانی کانــت، ئــیرادەی پەیوەست بەدەسەلات لە زاتی خۆیدا شەیئە، یان (نومێن)ە و دووپات بوونەوەی ئەبەدی، دیاردە یان (فنۆمێن) دیسانیش بەبۆچوونی هایدگێر، ئیرادەی پەیوەست بەدەسەلات بوونەو دووپاتبوونەوەی ئەبەدی، فرەیی بوونەوەران لەدنیای هەست پێکراودایــە. بــەڕای هایــدگێر نیچــە، بەیەکخســتنی ئــەم دوو چەمکە لەگەڵ یــەکتر، گەیشتوە بەجەوهــەری مۆدێرنێتــە و بۆ یەکەم جار مافی ئەوی بەتەواوی بەجێهێناوە. لێدوانی زیاتر لەبارەی باسی زۆر چرووپڕی هایدگێر لەتاقەتی ئەم وتارەدا نیــە. هــەر ئەوەنــدە دەڵــێم کــە، بــەبڕوای ئــەو، پــڕۆژی میتافیزیکی فەلسـەفەی رۆژئـاوای کەبە ئـەفلاتوون دەسـتی پێکردبوو بەئاکام دەگەیەنێ وبێ مانایی ئەو روون دەکاتـەوە و بــەجێی زاڵ بــوون بەســەر پووچــگەراییدا لــەدوای ئــەودا گرفتــار دەبێــت. هــەروەك گوتمــان، کتێبــی هایــدگێر لــەبارەی نیچەدا ئەگــەر چی لــە ۱۹٦۱دا بڵاوکرایــەوە، بەڵام لەراستیدا هــەڵگری وتارگــەلێك بــوو کەئــەو لــە ۱۹۳٦ ەوە هــەتا ۱۹٤٥ پێشکەشی کردبوو. لە۱۹٤٥دا، یانی کۆتایی شەڕی جیهانی دووهــەم بــەدواوە، ورده ورده بەپێچــەوانەی رابــردوو کێشــە فەلسەفیەکانی نیچە کەوتە بەر سەرنجی گشتی رەنگە بنەما داڕێژی ئــەم شــتە والترکافمــەن لەئەمریکا بووبێت کە کتێبــە گرنگەکــەی ئــەو، نیچــە فەیلەســوف، دەروونــناس، دەجــال، و وەرگێڕداروە پاراو و دەقیقەکانی ئەو لەبەرهەمەکانی نیچە چاخێکی تــازەی لــەم بەستێنەدا کردەوە. ئــەم جەرەیانــە زۆر بەزوویی لە ئــەمریکاوە گەیشتە ئیتالیــاو فەرانســەو ئاڵمــان و دەسپێکێك بــوو بــۆ دیتنــەوەی دووبارەو لەدواییدا دووبــارە خوڵقاندنەوەی نیچە لەبەرهــەمی فەیلەسوفە هاوچەرخەکانی فەرانسەوی کەرەنگە بتوانین بڵێین کە لەبنەڕەتەوە نیچەیەکی تریان بەو جۆرەی کەخۆیان پێیان خۆش بوو ئافراند.

لــەدەورانی پــاش شــەڕی جیهــانی دووهەمــدا زۆرینــەی دڵــەڕاوکێکانی ســەبارەت بەنیچــە لەراســتیدا نیشــاندەری بەرکردەوەی راستەوخۆی یان ناڕاستەوخۆ بەراڤەی هایدگێر لەنیچــە بــوو. ئیمتیــازی گــەورەی والترکافمــەن ئــەوە بــوو، کەلەدەیەی ۱۹٥۰دا نیچەناسی بە رەهەندێکی تازەدا برد ئەو دەیەهەویــست بــەجیهانیان بســەلمێنێت کەســەرهەڵدانی نیچــە لەخۆیدا رووداوێکی گرنگی مێژوویــیەو ئەندێشــەکانی ئــەو نــەك تــەنیا نەتەوەیــەك یــان تــەنیا فەیلەســووفەکان، بــەڵکو بەگشتی بەشەر لەهەموو شوێنێکدا بەخۆیەوە سەرقاڵدەکات، بەرای ئەو، ئیرادەی پەیوەست بەدەسەلات کەناوکی ناوەندی فەلسەفەی نیچەیە، ئەسڵێکی غەیرە سیاسیەو ئامانجی ئــەو ســەلماندنی تــاکی و وجــوودی بەســەرخۆداو بەســەرخۆدا زاڵبوونە. ئەو وێنەیەی کە کافمەن ئابەم شێوەیە کێشایەوە.

کاریگەرترین روخسارەی نیچە لەدەیەکانی ١٩٥٠ و١٩٦٠و١٩٧٠دا نیشان درا.

بەڵام ئەو شتەی کەنیچەی تازەی نێو دەندرێت بەگشتی لەبەرهەمی نووسەرە فەرەنساوییەکانەوە سەریهەڵدا. بگرە زۆرجار بەم (نیچەتازە)یە (نیچەی فەرانسەوی)ش دەگوترێت کتێبە گرنگەکەی هایدگێر سەبارەت بەنیچە بۆسەر فەرەنساوی وەرگێردراوەو دەتوانین زۆریەک لەبەرهەمی فەرانسەوییەکان وەکو رەتکردنەوەی لێکدانەوەکانی هایدگێر بزانین وپێداگری لەسەر تایبەتمەندییە خوازەییەکانی نیچە, بەڵام رەنگە گرنگترین خاڵ سەبارەت بەنیچەی تازە ئەوەبێت کە بەپێچەوانەی کافمەن کەنیچەی وەکو میراتگری چاخی رۆشنگەری لەسەدەی هەژدەهەمدا پێناسەکردبوو, فەیلەسوفانێکی وەکو, ژۆرژباتای, ژیل دۆلۆز, دریدا, فۆکۆو لیۆتار لەم بیست ساڵەی رابردوودا لەبنەڕەتەوە رەتکەرەوەی ئەم شتەبوون بیرمەندانی چاخی رۆشنگەری لەسەر ئەو باوەڕە بوون کەئایدیای دروست, ئەنجامی دروستی هەیە, بەڵام ئەو کەسانەی کەناومان بردن دەڵێن شتێک بەواتای دروستو نادروستی موتڵەق بۆ نیچە لەگۆڕێدا نیەو ئەو لەسەرەتاوە ئەخلاقی بردۆتە دایرەی نسبیەتەوە. لەلایەنی مێژووییەوە رەنگە بتوانین بڵێین گرنگترین خاڵی بەرچاو لەنیچەناسیدا, رووداوە دەورانسازەکانی ساڵی ١٩٦٨ و شۆڕشی خوێندکاران لەفەرەنسا بوو, ژیل دۆلۆز لە١٩٧٣دا نووسی ئەگەر بپرسین نیچەچی بەسەر هاتووە؟ لەوەڵامدا دەڵێم لەو لاوانەی وا ئەمڕۆ کە نیچە دەخوێننەوە بپرسن. ئەو شتانەی کەلەمڕۆدا لاوەکان لەنیچەدا دەیدۆزنەوە جگە لەو شتانەیەکە بەرەی من پێی دەگەیشتن. دەپرسن بۆچی ئاوازدانەران و نیگارکێشان وفیلمسازە لاوەکان بەنیچەوە سەرقاڵن؟ وەڵامێکی سادەی هەیە. بەرەی دەیەی ١٩٦٠بەوە گەیشت کە نیچە هەمان پێغەمبەرە دژە فەرهەنگییەیەکە بەدوایدا دەگەڕاو بنەمای فیکری ترس و دڵەڕاوکە وپووچگەرایی دەبێ لەودا بدۆزییەوە بەگشتی لەبیری فەلسەفیدا لەفەرەنسا لەپاش شەڕی جیهانی دووهەم دەتوانین سێ چاخی بەدوای یەکدا لێک جیا بکەینەوە, سەرەتا ئیگزسیتاسینالیسم کەلەدەیەکانی ١٩٤٠و ١٩٥٠ بەگشتی لەکارەکانی سارتەر و مێرلۆپۆنتیدا خۆی نواندو لەهۆسرێل و هایدگێر و لەدوایشدا مارکیسیسم سەرچاوەی گرتووە.کەنازناوی (زەماوەندی دیاردەناسی و مارکیسیسم) یان بۆ داناوە سەرچاوەی ئیلهامی چاخی دووهەم, واتا پێکهاتخوازی, لەسەرەتاکانی دەیەی ١٩٦٠دا سەری هەڵدا کارەکانی فێردینانۆ سۆسۆر زمانناسی سویسییە پێکهاتە خوازانێکی وەکو کلۆد لووی ئیستڕۆس و ژاک لاکان و لوویی ئالتووسێر کەبەتوندی بێ باوەڕ بوون بەدیاردەناسی وشوێنگەی سوتبازی کارکەری یان سوبژێکتویتە لەودا, هەرکام بەنۆ بە لەمرۆڤناسی و دەروونشیکاری و ئابووری سیاسیدا روویانکردە سەر مێتۆدەکانی سۆسۆری ئەنجامی پێکهاتەخوازان بەفرۆیدومارکس بەبیرۆکەکانی هایدگێر لەبارەی نیچەوە کۆکرایەوە سەریەک و بەستێنی بۆچاخی سێهەم لەئەندێشەی فەرانسەوییەکاندا واتا, دواپێکهاتەخوازی ئامادەکرد.

ئەفلاتون

دەبێ سەرنجتان بۆ ئەوە راکێشم کەدەستەواژەی دواپێکهاتەخوازی لێرەدا تەنیا لەروانگەی مێژووییەوە باسدەکرێت. واتا ئەوەی کەلەدوای پێکهاتە خوازییەوە هات ولەم راستایەدا بەپێی ئەوەیکە پێمان باشترە لێرەدا وەکو پێکهاتە شکێنی کەڵکی لێوەردەگیرێ کەناوێکە بۆ مێتۆدی لێکدانەوەیی و فەلسەفی تەنیا یەکێک لەفەیلەسووفە دواپێکهاتە خوازەکان, واتا ژاک دریدا, هەروەها بەپێی باشتربوون لە(پۆست مۆدێرنیزم) کەلەحەوزەی فەلسەفەدا روخسارەی بەسیاسی کراوی دوا پێکهاتەخوازییە کۆکردنەوەی ئەندێشەی هاوچەرخی فەرانسەوی لەژێر ناوی (بزوتنەوەیەک کەهەڵبەت بەتەنیایی دوور لەمەترسی نیە وخودی بیرمەندە فەرانسەوییەکان لەم جۆە ئیستراتێژییە

بەکۆمەڵییانە دوورە پەرێز دەبن, بەڵام ئەگەر بتوانرێت کەروخسارییەکی گشتی بۆ ئەوان ناوببرێت, بەراشکاوییەوە ئەو روخسارە گشتیە نیچەیە, هەرچەندە کە بەرامبەر بوونەوە لەگەڵ ئەودا لەبیرمەندانێکی وەکو, دریدا, دۆلۆز, فۆکۆ, ئیریگاریْ و لیۆتاردا شێوەی جۆراو جۆری بەخۆیە دەگرێت.

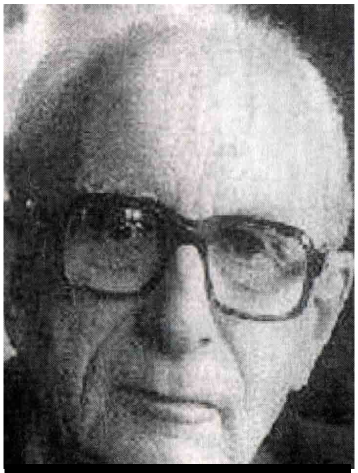
لیفی شتراوس

تێڕوانین لەنیچە هەروەها گرنگترین لایەنی لێکترازانی دواپێکهاتە خوازانی فەرانسەوی لەپێکهاتە خوازان و ئیگزسیتاسینالیستەکانی پێشووە, بەڵام هەر ئەم تێڕوانینە لەئەندێشەی دوو گرووپ لە دواپێکهاتەخوازاندا شێوەیەکی گشتی بەخۆیەوە دەگریْ: سەرەتا ئەو کەسانەی کەفەلسەفەی نیچە لەواندا بابەتی راڤە وتەئویلە وچەمکەگشتیەکان لەنیچەدا وەکو ئیرادەی پەیوەست بەدەسەڵات و گەڕانەوەی ئەبەدی و نهیلیسم و سوپەرمان بەمیتۆدە سوننەتیەکانی لێکۆڵینەوە درواتە بەر لێدوان, گرووپی دووهەم ئەو کەسانەن کەبۆ پەروەردەکردنی بیرۆکە فەلسەفیەکانی خۆیان لەنیچە کەڵك وەردەگرن لەگرنگترین کەسانی ئەم گرووپە دەتوانین ئاماژە بە میشێل فۆکۆ وژاك دریدا بکەین, دریدا لەزۆریەك لەبەرهەمەکانیدا وەکو سەکۆیەکی بازدان کەڵکی لەنیچە وەرگرتووە بۆ ململانیْ لەگەڵ خوێندنەوەی هایدگێر لەنیچە ولەراستیدا لەگەڵ فەلسەفەی هایدگێر بەگشتی, یان بۆ لێدوان سەبارەت بەلایەنی سیاسی راڤەو تەئویل, لەبەرهەمەکانی فۆکۆدا کەسایەتی تەوەری بێگومانی نیچەیە وسەرلەبەری نووسراوەکانی پڕاوپڕە لەحوزوری نیچە, فۆکۆ لە ١٩٧١دا, وتارێکی بەناوی (نیچە) رەچەڵەکناسی, مێژوو نووسی کەبەو بۆنەیەوە ناوبانگێکی زۆری دەرکرد بەبڕوای ئەو, مێژوو رووداوەکان لەدەلاقەی ئامانج و ئەنجامەوە دەنووسێت و ماناکەشی لەبەرەوە دەزانێت, بەڵام رەچەڵەکناسی, جەختی لەسەرلەناکاو بوونی رووداوەکان و ئەنجامێکی بەدوور لەهەرشێوە پێشبینی وداهاتووروانییەك بوو. رەچەڵەکناسی سەروکاری لەگەڵ هەستانەوە وسەرچاوەگرتن و لەدایکبوون دایە, بەمانای ئەخلاق, پاکی یان ریازەت یان عەدالەت یان جەزا یان پاداشتە, فۆکۆ دەڵیْ" ئەم جۆرە لێکدانەوە رەچەڵەکناسانەیە لەنیچەدا. بەتایبەت لەرەچەڵەکناسی ئەخلاقیدا- وانیشان دەدات کەهیچ نهێنی یان زاتێکی لەدەرەوەی زەمان لەپشت شتەکانەوە شاراوە نیە. تەنیا نهێنی ئەوەیە کەزاتێك وجوودی نیە ئەگەریش هەبێت لەتەلەتە لەشتگەلێکی جگەلەخۆی دروست بووە. بەبڕوای فۆکۆ, رەچەڵەکناسی نیچە ئەو ئیمکانە بەئێمە دەدات کەپەی بەرووداو وهەڵەو هەڵسەنگاندنگەلێکی دوورە دەست ببەین, کەسەرچاوەی ئەو ئوموورو ئەرزشانەن کەهێشتا بوونیان ماوەتەوە, بەم پێیە ئاگادار دەکرێینەوە کەئەو شتانەی کەپێمان وابوو موقەدەس و رێگای گومان ودەست بەسەرداگرتنیان تێدانیە" لەراستیدا بەرهەمی رووداوگەلێکی بەگشتی لەناکاو بوون. باسکردن لەسەر پێوەندی نیچە لەگەڵ بیرمەندە هاوچەرخە فەرانسەوییەکان بەم کورتە باسە کۆتایی نایەت مەبەستمان تەنیا خستنە بەرچاوی شێوەیەکی گشتی ئەو بووە, بەڵام بەر لەکۆتایی قسە, خراپ نیە ئاماژەیەکیش بەپێوەندی مارکیسیسم لەگەڵ نیچە بکەین ئەوەیکە نازنییەکان نیچەیان پەسند کردبێت شتێکی جێگای دەرك هەیە, بەڵام کۆمەنیستەکان بەهیچ شێوەیەك دانی باشیان پێدا نەدەهێنا, یەکێك لەگەورەترین بیرمەندە مارکسیەکان (گیتۆرك لۆکاچ) هەوڵێکی زۆری بۆ سەرکوتکردنی نیچەبووە و لەکتێبی بەناوبانگی خۆیدا, داڕووخانی عەقڵ کە لە١٩٥٣دا چاپکرا, بەرهەمەکانی نیچەی وەکو موجادەلەیەکی بەردەوام بەدژی مارکسیسم وسۆسیالیسم ناساندووەو مەحکومی کردووە لۆکاچ لەسەر ئەو باوەڕەبوو کە واڵترکافمەن بەهەڵەدا چووە کەنیچەی بەهیگڵ و چاخی رۆشنگەرییەوە پێوەند داوەتەوە, چونکە

نیچە رەتکەرەوەی عەقڵ و شوناسی عەینی بووەو تەنیا دەتوانین کەبەلای پەستترین غەریزە حەیوانی و وەحشیانەکانی مرۆڤەوە پەسندبکرێت و بەگشتی فەلسەفەی ئەو چووچ و داڕزاو درۆیە. ئەو کەسانەی کەمارکسیمیان وەکوهەڵگری یەقینی زانستی دەزانی ئەم وتانەیان بەگیان و بەدڵ دەبێت, بەلام گومانەکان لەدەیەی ١٩٦٠دا دەستیپێکردو لەدوای رووخانی سۆڤیەت, لەدەیەی ١٩٩٠دا, دۆڕاوی ئەم کایایە لۆکاچ بوو نەوەك نیچە.

فۆکۆ

لەهەر شێوە باسێکدا سەبارەت بەنیچە لەئەندێشە لەم چەرخەدا, بێ گومان دەبێ جیا لەدژە ژنی رواڵەتی ئەو, لەنفوزی ئەو لەبزوتنەوەی فمنیسم دا قسەبکرێت, بەلام چونکە وا دیارە سەبارەت بەم بابەتە لەیەکێك لەدانیشتنەکانی داهاتووی ئەم ئەنجومەنەدا باسی لێدەکرێت, لێرەدا کۆتایی بە وتەکانم دێنم.

ئەنجامی کەلام بەزمانێکی ساکارو بۆتاکی غەیرە فەیلەسووف ئەوەیە کە نیچە بێگومان خاپوورکەرە, وهەمیشە دەتوانێت نیشان بدات کەباوەڕەکانی ئێوە هەڵەیە, ئەو ئیمانی خەڵك بە راستەقینەبوونی باوەڕەکانیان سست دەکات و دەڵێت راستەقینە یانی ئەو شتەیکە بەلای ئێوەوە راستەو بێ گومان کەسێك کەبڵێت عەقڵ پێوەری حەق و حەقیقەت نیە, بنەمای ئەخلاقی لەرزۆك دەکات. کەوابوو ئەگەر لەدەوروبەرتان بروانن و واهەست بکەن کەزەوی لەژێر پێتاندا دەلەرزێت, وا باشترە هەروا روانینێکیشتان بۆ نیچە هەبێت کەلەچەرخی سەردەمدا رەنگە گرنگترین قەڵەشتی سەرچاوەی ئەو بوومەلەرزەیە بووبێت.

سارتەر

سەرنج

دەقی وتەکانی نووسەر لەدانیشتنێکدا لەیەکێك لەفەرهەنگسەراکان لەتاران بەرێکەوتی ١٣٨٠/١١/٣٠.

وەرگێڕاو لەگۆڤاری (بخارا ژمارە٣٣-٣٤)